

9. Пахльовська О. Є.-Я. Ave, Europa!: ст., доп., публіц. (1989-2008) / Оксана Пахльовська. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. – 656 с.
10. Петрів Х.В. Лінгвокогнітивна маркованість концепту «душа» (на матеріалі публіцистики Оксани Пахльовської) / Х. В. Петрів. // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Філологічні науки». – К.: Міленіум, 2016. – Вип. 245. – С. 251-257.
11. Попова З. Д., Стернин И. А. Семантико-когнитивный анализ языка. – Воронеж, 2006. – 250 с.;
12. Словник української мови: в 11 томах // АН УРСР Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Том 2.
13. Слухай Н. В., Снитко О. С., Вільчинська Т. П. Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні: навч. посіб. / Н. В. Слухай, О. С. Снитко, Т. П. Вільчинська. – К., 2011. – 367 с.
14. Україна в словах: Мовокраїнознавчий словник-довідник. – К.: ВЦ «Просвіта», 2004. – 704 с.
15. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; редкол.: В. І. Шинкарук (голова). – К.: Абрис, 2002. – 742 с.

*Тетяна Хомич, Воробей Аліна,
Чернігівський національний педагогічний
університет імені Т. Г. Шевченка (Чернігів, Україна)*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ МАРІЇ МАТІОС)

Українська мова багата на виражальні засоби, які дають змогу створити образ, відтворити пейзаж, історичну добу, передати переживання, радість і смуток, возвеличити людину, засудити й викрити негативні її риси.

Серед численних слів-синонімів, антонімів, метафор, які роблять мову образною, гнучкою та експресивною, виділяються стійкі сполуки-фразеологізми, що виражають думки й сподівання мовців, їхній побут, історію, культуру, єднають покоління, а то й «перелітають» від народу до народу. Головні ознаки фразеологізму – улучність, крилатість, дотепність, цілісність, відтворюваність.

Фразеологізми – це невичерпні мовні джерела, які живлять мовлення будь-якої стильової зорієнтованості. Вони наповнюють мовлення глибинною свіжістю, надають йому художнього звучання, лексичної й синтаксичної витонченості, довершеності. Фразеологічні одиниці фіксують найтонші відтінки думок, почуттів, найрізноманітніші якості мовлення людей, надають йому виразності, національного колориту.

Фразеологія як наука – порівняно молода галузь. До цього часу наявна розбіжність у поглядах мовознавців щодо предмету фразеології, її обсягу. У розвиток фразеологічної теорії зробили значний внесок В. Виноградов, Б. Ларін, С. Ожегов, О. Бабкін, О. Ахманова, М. Шанський, В. Архангельський, В. Жуков, О. Молотков, Л. Ройзензон та інші науковці. Розвиток фразеологічних студій в Україні пов'язаний з іменами Л. Булаховського, П. Горещького, І. Білодіда, І. Чередниченка, П. Площа, В. Ужченка, Д. Ужченка та інших сучасних мовознавців. Творчий доробок цих науковців важко переоцінити.

Однак, незважаючи на низку публікацій, досі недостатньо вивчено проблеми семантики, структури, становлення та історичного розвитку фразеологізмів. Фразеологія постійно привертає до себе увагу мовознавців, але й досі залишається повністю не вивченою. Чим менше враховано ознак під час виокремлення фразеологічних зворотів, тим ширшими виявляються межі фразеології. Найбільш прийнятними для виокремлення фразеологізмів можна вважати такі критерії, як-от: відносна стійкість компонентного складу, відносна семантична цілісність, відтворюваність у мовленні носіями мови, оцінність, образність та різного ступеня ідіоматичність.

Фразеологізми є специфічними мовними формулами, картинами світу з закодованою інформацією про минуле, наших предків, їхній спосіб сприйняття світу та оцінку всього суцього; вони акумулюють культурні потенції народу, тільки йому притаманним способом маніфестують дух і неповторність ментальності нації. Фразеологічні одиниці ввібрали історичні події й соціальне життя, вирізняють найменші порухи нашого серця, розказують про неосяжний світ людських почувань, вражають точністю асоціацій між природою, звичайними життєвими фактами й людською поведінкою, нашими емоціями й учинками. Вони – скарбниця поетичних уявлень народу. Добір на національну фразеологію, зазначав І. Огієнко, «душа кожної мови, – сильно красить її і збагачує». Усе матеріальне життя, обряди, вірування, забобони відклалися в стереотипах поведінки будь-якого народу й вербалізувалися в численних фразеологізмах.

Природа фразеологізмів, які характеризуються образністю, стильовим забарвленням, створює передумови для їх використання в експресивному і, перш за все, у художньому й публіцистичному мовленні. При цьому нічого принципово нового у вживанні фразеологізмів письменник не вносить, він черпає експресію з готового національного джерела.

Естетична роль засобів фразеології визначена закладеними в них образністю й емоційністю, а також умінням автора дібрати потрібний матеріал і ввести його в текст. Таке вживання фразеологізмів значно збагачує мовлення художнього твору. Проте можливості застосування фразеологізмів значно ширші, аніж просте відтворення їх у мовленні.

Фразеологізми оживають під пером талановитих письменників, публіцистів і стають джерелом нових художніх образів, жартів, несподіваних каламбурів.

У результаті новаторства письменників, публіцистів виникають оригінальні словесні образи, в основі яких «обіграні» стійкі вирази. Творча обробка фразеологізмів додає їм нове експресивне забарвлення, посилюючи їхню виразність. Частіше за все письменники перебудовують фразеологізми, які мають високий ступінь стійкості лексичного складу й виконують у мові експресивну функцію. При цьому змінені фразеологізми зберігають художні якості загальнонародних – образність, афористичність, ритміко-мелодійну впорядкованість.

Використання фразеологічних одиниць у дискурсі, а особливо в художньому, не перестає бути актуальним для лінгвістичного аналізу, оскільки фразеологізми не тільки широко вживають, а й часто оновлюють, трансформують. Це зумовлено різноманітними лінгвістичними та екстралінгвістичними причинами, проте всі зміни фразеологічних одиниць у текстах художніх творів завжди мають цілеспрямований характер, виконують прагматичну й дискурсивну функцію.

Отже, українська мова багата не лише запасом традиційних фразеологічних одиниць, але й видозмінених, тобто, трансформованих.

Трансформація фразеологізмів (від лат. *transformatio* – зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей чого-небудь) – це видозміна стійкого словосполучення, що вможливує досягнення комунікативно-інформаційної мети.

Явище трансформації фразеологізмів, із одного боку, суперечить тому, що фразеологізми характеризуються цілісністю значення, стійкістю лексичного складу та граматичної будови. Але стійкість цих одиниць – не абсолютна, а відносна ознака. Тобто в системі мови, поза контекстом, фразеологізми характеризуються найбільшою мірою стійкості, а в конкретних текстах мають здатність до перетворення. Видозмінений фразеологізм завжди зберігає співвіднесеність із своїм номінативним вихідним джерелом. Фразеологічний зворот у трансформованому вигляді, набуваючи нових естетико-публіцистичних властивостей, перетворюється на фразеологічний неологізм.

Дослідження широких трансформаційних потенцій фразеологічних одиниць, безперервного оновлення їхнього компонентного складу, форми й структури як унаслідок історичних змін, під впливом мовної системи й дії екстралінгвістичних чинників, так і під пером майстрів слова відповідно до сюжетної лінії, розуміння стійкості (постійності) компонентного складу й структури фразеологічних одиниць як діалектичної єдності константного (інваріантного) і змінного (варіантного) прийшли на зміну твердженню про незмінність фразеологічних висловів.

Творча трансформація фразеологізмів завжди зумовлена конкретними стилістичними завданнями. Оскільки стійкі словосполучення в мовленні виконують функцію образних одиниць, вони використовуються з певними художньо-виражальними настановами або набувають того чи іншого емоційного забарвлення.

Фразеологія української мови яскраво відображає національні риси українців, зокрема їхні моральні та утилітарні цінності, так фразеологічний фонд мови є своєрідним джерелом відомостей про народне життя, певним дзеркалом, у якому відображено не лише побут, а й історію, вірування, звичаї та обряди.

Такі поняття як «ментальність» та «менталітет» почали широко вживати в другій половині ХХ ст., проте досі не мають чіткого визначення.

Розрізнення цих термінів запропонувала дослідниця В. Маслова, зазначивши, що **ментальність** – це світоспоглядання в категоріях і формах рідної мови, які поєднують у собі інтелектуальні, духовні й вольові якості національного характеру в типових його виявах. У сучасній лінгвістиці поняття «**менталітет**» є своєрідним способом сприйняття навколишньої дійсності за допомогою мови, менталітет – спосіб вираження притаманних національних особливостей шляхом закріплення в складі мови (В. Маслова, Л. Пушкарьов, Н. Пушкарьова, О. Почепцов та інші). Оскільки мова пов'язана з ментальністю народу, то виникає потреба розглянути проблему співвідношення мови з ментальними категоріями. Саме тому нами досліджено й систематизовано ті трансформовані українські фразеологізми, що побутують у творах Марії Матіос, які виявляють та описують етнічну своєрідність українців.

Опрацювавши такі твори Марії Матіос, як «Солодка Даруся», «Щоденник Страченої», «Містер і місіс Ю у країні укрів», класифікуємо фразеологізми, знайдені у творах, відповідно до класифікації номінативних аксіом менталітету, які М. Гладких висвітлила у своїй статті «Українська фразеологія як спосіб вираження національного менталітету».

Виокремлено приклади трансформованих фразеологізмів Марії Матіос відповідно до таких нормативних аксіом менталітету:

1) аксіоми спілкування: плутати щось (*олів'є із вінегретом укуні*); не витримувати (*не стає терпцю*); базікати (*обертати язиком*); передчувати (*чути голими п'ятами*); заздрити (*захлинатися власною слиною*); брати справу в свої руки (*брати бика за роги*); викрити (*вивести на чисту воду*); не знати (*біс його знає*); мовчати про щось (*тримати дямбу на заперті*); галас (*лемент, ніби кого дорізали*);

2) аксіоми життєдіяльності: покірність, згода (*поза Івана-Покивана*); бути першим, найкращим (*лаври першості*); бути нерозумним (*гуляє вітер в голові*), (*дурний, як чобіт*), (*топтатися, як у дурному розумі*), (*слабувати на голову*); зникати (*щезнути, як річкова нявка*); плакати (*ревіти, як бугай*); що одному погано, те іншому на благо (*півсвіту плаче – півсвіту скаче*);

3) аксіоми реалізму: погане повертається бумерангом (*злодій у якого шапку вкрали*), показати справжнє обличчя (*поміняти шкуру ягняти на шкуру вовка*), виглядати гарно (*красуватися, як дівка на виданні*);

4) аксіоми поведінки: бути затурканим, переляканим (*ходити, як мотилишині вівці*); бути постійним, незрушним (*непорушний, як теорема Піфагора*); втратити попередній ритм (*зійти з рейок*)

5) аксіоми сімейних стосунків: *невістка – псяча кістка; винна невістка; де двоє любляться – там двоє чубляться; яке їхало – таке здибало;*

6) аксіоми управління: *маємо те – що дозволила мати, від вислову маємо те, що маємо.*

Отож, проаналізувавши й покласифікувавши фразеологізми, які функціонують у творах Марії Матіос, можемо дійти висновку, що вони охоплюють багато сфер життєдіяльності людини, а також улучно, доцільно, «з перцем» описують ту чи іншу ситуацію побуту та життя українців, відчувається менталітет нашого народу, простежуються риси притаманні лише йому. Доречно вжитий та вміло зацентований у тексті фразеологізм здатний замінити багатослівну логічну побудову, образно узагальнити сказане, поживавити мовлення, надати йому емоційно-експресивної тональності.

Висока майстерність письменниці значною мірою залежить від знання специфіки емоційно-оцінних слів, стійких словосполучень, їхньої національної своєрідності, від уміння творчо переосмислювати звичні для нас усталені вислови, відчувати й передавати засобами мови, притаманними українському народові, особливі її барви. Улучно дібрані й майстерно використані загальноновживані фразеологізми допомагають авторці висміяти та засудити різні людські вади, піддати критиці негативні соціальні явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авксентьев Л.Г. Сучасна українська мова. Фразеологія: Навч. посібник для студ. філолог. фак-тів. – 2-е вид., доп. і перероб. – Харків: Вища школа, 1988. – 134 с.
2. Гладких М. Українська фразеологія як спосіб вираження національного менталітету [Електронний ресурс] / М. Гладких. – <http://www.kpi.kharkov.ua/archive/conferences/>.
3. Матіос М. Містер і місіс Ю у країні укрів. – Львів: «Піраміда», 2006. – 132 с.
4. Матіос М. Солодка Даруся. – Львів: «Піраміда», 2005. – 178 с.
5. Матіос М. Щоденник страченої. – Львів: «Піраміда», 2005. – 192 с.
6. Мовчан Л.Л. Українські фразеологізми як засіб експлікації внутрішнього світу людини. – Вінниця, 2006. – 93 с.
7. Семашко Т. Фразеологізми як знаки вторинної мовної номінації / Т.Семашко // Вісник Харківського національного університету ім.В.Каразіна / Харківський національний університет ім.В.Каразіна. – Харків: Видавництво ХНУ ім. В. Каразіна, 1964. – Серія: Філологія. Вип. 61. – 2011. – С.78.
8. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія. (За заг. ред. І.К.Білодіда). – К., Наукова думка. – 1973. – 438 с.
9. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови: навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 497 с.

*Тетяна Хомиц, Олена Козел
Чернігівський національний педагогічний
університет імені Т. Г. Шевченка (Чернігів, Україна)*

ТОПОНІМИ ГОРОДНЯНСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ЕТИМОЛОГІЧНИЙ, СЛОВОТВІРНИЙ, СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Однією з головних функцій мови є номінативна. За допомогою слова можемо давати імена предметам та явищам навколишньої дійсності, їхнім особливостям та ознакам. Окрім таких загальних назв у системі мови функціонують ще й власні назви.

Останнім часом увагу дослідників зосереджено на вивченні власних назв, зокрема в галузі топоніміки, яка вивчає назви географічних об'єктів. Географічні назви України пройшли складний шлях розвитку. Саме на прикладі власних географічних найменувань можемо прослідкувати не лише певні особливості словотвору в процесі історичного розвитку мови, але й окремі етапи історичного розвитку народу, що